

Marco Stella: Tvorové vědy. Živé modely a budování vědeckých komunit

Oponentský posudek disertační práce

Pozoruhodná a nebývale invenční disertace spojuje historii idejí s historií institucionální, hlavním předmětem je tu důkladná case-study věnovaná oficiální „whiggish“ historiografií ignorovaným událostem z dob kolem přelomu 19. a 20. stol., jež vzbudily kdysi velký ohlas, pravda, hlavně mezi laickým publikem, ale na druhé straně dokonce iniciovaly vznik speciální vědecké společnosti: jde o případy chytrých mluvících zvířat, jakými byli zejména von Ostenův „Chytrý Hans“ a elberfeldští koně K. Kralla. Velice zajímavou je účast řady významných vědců ve zmíněné společnosti (Gesellschaft für Tierpsychologie), což dnes může překvapit.¹ Autor k ní (a další tematice) připravil velmi sofistikovaný metodologický úvod, který krouží hlavně kolem dvou problematik: významu modelování ve vědách o životě a jeho důsledků pro vytváření vědeckých institucí či vůbec komunit v širším smyslu. V prvním případě se opírá zejména o práce B. Latoura, v druhém pak o T. Lenoira, filosofy a historiky vědy z konce minulého a počátku tohoto století. Často se také odvolává na odkaz E. Rádla, což je velmi sympatické. K tomuto jádru pak M. Stella připojuje a diskutuje další tematické okruhy: Uexküllův Umwelt, velemloci ve vědě a kultuře, domestikace a degenerace lidstva (to jako appendix).

Již z tohoto přehledu obsahu disertace je zřejmá její jistá obsahová disparátnost. Domnívám se, že k disertaci by bohatě stačila ta část, kterou jsem označil za jádro práce, tedy v autorově značení A a B. I. Snad by sem ještě mohla být přiřazena část o velemlocích (B.III). i když stylisticky poněkud vypadá z rámce (jde o trochu popularizující podání opírající se o společnou autorovu práci s I. Lelkovou z r. 2010); zato tematika *Umweltu* a úpadku lidské civilizace již patří jinam (nepopírám určité souvislosti, které autor s hlavním tématem disertace zdůrazňuje, ale podle mé představy jde v zásadě o již jiný diskurs). Snad okolnost, že autor pracoval na výzkumném programu v rámci velmi širokých věd o člověku, ho vedla k tomuto rozšíření svého záběru.

Tím se dostávám právě k obdivuhodnému, ba až těžko představitelnému rozsahu použité literatury, který podle mého odhadu obsahuje 680 – 700 položek! V tom se hodně liší od většiny disertací, které jsem viděl, a to také opravňuje můj kritický přístup k rozsahu práce: méně by zde bylo více, což ovšem neznamená nikterak výtku k rozsáhlému literárnímu obzoru autora, jde spíše o ujasnění smyslu disertační práce, jak jsem již naznačil výše. Oceňuji, že se M. Stella hlásí k rádlovskému odkazu (např., když v odvolávce na něho kritizuje zanedbávání dějin idejí, s. 35), je však třeba si uvědomit, že některé Rádlovy náhledy a přístupy byly scestné či sporné (popírání existence českého darwinismu, absence ve sporu Rayman – Rádl, přihlášení do velice sporné vědecké společnosti, viz pozn. 1).

V dalším se mé hodnocení disertace s kritickými poznámkami omezí na oblast historie a filosofie věd o životě, na antropologickou problematiku resignuji.

Plně chápu autorův důraz na široké sepětí vědy s kulturou (s. 28 nn.) a na měnící se chápání vědy, nicméně se domnívám, že nyní v „prakticky“ zaměřených přírodních vědách (i zde termín „praxe“ může odkazovat na širší společensky podmíněnou – a vyžadovanou – souvislost) převládá dosti technicistní *puzzle-solving*, jež vede v kulturním ohledu k těžko integrovatelným výsledkům, pro drtivou většinu současníků nepochopitelným, takže tu vyvstává prostor buď pro šikovné a často zkrslující manipulace šikovných popularizátorů či lobbování vedoucích řešitelů směrem k získání

¹ Mezi ně patřil i E. Rádl, do jaké míry se aktivně podílel na činnosti, není z textu jasné, pravděpodobně ne. Viz soupisy spolupracovníků uváděných zde v příloze 3 (s. 366 nn.).

bohatých podpor od mecenášů, nebo záměrné utajování se strany „zodpovědných“. Bez ohledu na to se mi zdá, že v tomto směru model sehrává dvojakou úlohu: může výsledky práce přiblížit širšímu pochopení, ale také je mu oddálit. Jeho role je ve vědeckém diskursu je jistě významná, ne však tak jednoznačně konstitutivní jak by vyplývalo ze Stellových úvah.

V části A.I.4 M. Stella zahrnuje do vědecké komunity v duchu svého výkladu, akceptujícího roli modelů, též mimolidské aktéry. Je ovšem zde třeba cítit rozpor mezi stanoviskem vědeckých komunit, které jsou vůči takovému chápání nevráživé – autor sám upozorňuje na jejich excecionalismus (s. 99) a svým vlastním. Nepochybuji, že i běžné i vědecké myšlení spojuje používání modelů, ať živých či neživých, nicméně pro vědu to vždy neplatí (třeba pro doménu matematiky). To je ovšem též otázka chápání rozsahu vědy; u autora, který má na zřeteli hlavně vědy o životě a vědy o člověku je jeho stanovisko pochopitelné.

V otázce třídění přírodnin autor disertace pracuje především se zoologickým materiálem, což platí i pro jeho příklady modelových organismů – zdá se mi, že mohl poukázat na celou řadu modelových rostlin, s nimiž nyní pracuje systematická i aplikovaná botanika, ale tento poukaz může být způsoben mým školením coby botanika. K problematice třídění znalostí a vytváření přehledů a soupisů by se daly využít postřehy U. Eco (Bludiště seznamů) nebo – kuriózně - K. S. Amerlinga (Der Gott des Christenthums als Gegenstand streng wissenschaftlicher Forschung).

Zdá se mi dost odvážné dávat do jedné řady s Beerem, Bethem a Uexküllem vysloveného mechanistu J. Loeba na str. 217. Správně ovšem autor výše tvrdí a dokazuje (str. 189), že německý „vulgární“ materialismus navázal v mnohém na předchozí naturfilosofickou orientaci.

Autorův jazykový projev má znaky vysokého stylu, nevyhýbá se složitým souvětím, často až dnes málokdy vídaného rozsahu, což ovšem – asi při chvatu s dokončováním příliš rozsáhlé (zbytečně) práce – vedlo k poměrně dosti častým překlepům, vynechávkám či dokonce gramatickým prohřeškům. Na to je zapotřebí dát pozor při dalším zpracování k publikačním účelům, které si jádro disertace bezpochyby zaslouží. Přílohy náleží právě k jádru této práce a týkají se zejména společnosti pro psychologii zvířat (její stanovy a soupisy spolupracovníků). Obsáhlá příloha 1 představuje pro badatele a další zájemce velmi užitečný soupis literatury o „chytrých zvířatech“, který může inspirovat k dalšímu výzkumu.

Vzhledem k tomu, že M. Stella odkazuje na literatury v textu pomocí závorek, ušetřil si místo na skutečně poznámky, takže poznámkový aparát disertace je střídavý, věcný a poukazující na příbuzné problémy, kterým v práci nemohlo být věnováno místo. Neodpustím si politování, že zde nenalezneme vyobrazení chytrých zvířat či mloků, většina disertací trpí tím, že jejich autoři právě naopak zbytečně zmnožují počet ilustrací, zřejmě kvůli zvětšení rozsahu práce. Zde právě asi obsáhlý text bránil autorovi ve využití obrazového materiálu, který jistě měl k dispozici. Další mou výtkou je nepřehledné označování jednotlivých částí kombinací velkého písmene, římské a arabské číslovky. Přehlednější by bylo jednodušší řešení.

Dovolím si tu naznačit některé otázky, které by se se mohly v diskusi při obhajobě disertace vyskytnout a na něž by se měl její autor připravit:

Jak vědci používané modely mohou přispět k integraci vědních oborů do širšího kulturního kontextu stávající společnosti?

Má převažující část vědecké komunity při svém zahledění (nebo vynuceném omezení) do puzzle-solving normální vědy skutečně zájem o aktivní rozšíření své úlohy a vplynutí do oblasti kultury?

Závěrem musím konstatovat, že Stellova práce představuje – pole mého názoru – velice kvalitní výstup jak v rámci výzkumného programu, tak jako předmět obhajoby. Obdivuhodný je objem poznatků, které autor na základě rozsáhlé literatury zvládl a tím je ještě pozoruhodnější jeho cesta k dosažení originálního promyšleného výstupu. Vyznění disertace se nemusí setkat se všeobecným pochopením, některé these mohou být chápány jako kontroverzní, ba až provokativní (s mého konzervativního pohledu), nicméně jde o práci kvality zpravidla nevídané. Splňuje potřebné požadavky, jednoznačně ji doporučuji k obhajobě a nepochybuji, že v ní plně obstojí.

V Praze, 13. srpna 2014

Doc. prom. biolog Jan Janko, CSc.